

چالش‌های اخلاقی بلندمرتبه‌نشینی و حل آنها با رویکرد اسلامی

سید حسین رکن‌الدینی*

سعید شریف‌یزدی**

چکیده

ظهور پدیده بلندمرتبه‌سازی و در نتیجه بلندمرتبه‌نشینی در دهه‌های اخیر در کشور جمهوری اسلامی ایران چالش‌های اخلاقی و زیست محیطی فراوانی را برای شهروندان ایرانی به وجود آورده است. معضل بلندمرتبه‌سازی و چالش‌های آن ریشه در فرهنگ غرب دارد علاوه بر به هم زدن بدنه و کالبد شهرها، عوارض بسیاری را برای زندگی شهرنشینی جوامع به همراه داشته است. این در حالی است که کشور ایران این ظرفیت و استعداد را دارد تا همانند گذشته با ساخت مسکن ویلایی مناسب، خود را از بلندمرتبه‌سازی رها کند. این مقاله با هدف آگاهی بخشی به آحاد جامعه در خصوص تأثیرات اخلاقی پیدا و ناپیدای بلندمرتبه‌نشینی، تلاش کرده تا با روشی توصیفی تحلیلی و از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی، ضمن معرفی برخی چالش‌ها و آسیب‌های اخلاقی ناشی از آنها مانند محرومیت از مواهب طبیعی و امکانات رفاهی همچون نور طبیعی، هوای سالم و فضای کافی و ...، با استفاده از آیات و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) اصول معماری اسلامی در ساخت‌وساز را مورد توجه قرار دهد.

واژگان کلیدی

بلندمرتبه‌سازی، بلندمرتبه‌نشینی، آسیب‌های اخلاقی، محیط زیست، چالش بلندمرتبه‌سازی.

hosseinr13@yahoo.com
s.sharify213@gmail.com
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۳/۲۰

*. استادیار دانشگاه معارف اسلامی.
**. دانشجوی کارشناسی ارشد رشته اخلاق دانشگاه معارف اسلامی.
تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۱/۳۰

طرح مسئله

امروزه برای همگان آشکار است که ورود هر نوع تکنولوژی جدید به هر جامعه‌ای، بدون ورود فرهنگ خاص آن تکنولوژی، آن جامعه را با مشکلات فراوانی روبه‌رو خواهد کرد و اگر فرهنگ خاص خود را به همراه بیاورد نیز مشکلاتی را به‌همراه خواهد داشت. به‌عبارت‌دیگر هر تکنولوژی در صورتی که بومی باشد یا بومی گردد باعث کارکردهای مثبت اجتماعی برای جامعه هدف خواهد بود در غیر این‌صورت معضلات فردی و اجتماعی فراوانی برای آن جامعه به‌همراه خواهد داشت. ازجمله سیاست‌های غلط و وارداتی در تأمین مسکن، پدیده «بلندمرتبه‌سازی» است. این پدیده در شهرهای بزرگ جهان در نتیجه رواج اندیشه مدرنیسم در معماری و شهرسازی منطبق با فرهنگ غربی شکل گرفت و همراه با رشد جمعیت، کمبود زمین و مشکلات توسعه افقی در شهرها، این پدیده رواج یافته و توسعه پیدا کرد. این پدیده که در نوع خود یک سیاست مدرن در عرصه مسکن‌سازی به‌حساب می‌آید خیلی سریع به اقصی‌نقاط جهان ازجمله ایران صادر شد. این پدیده ضمن این که در شرایط فعلی برای جوامع بشری ازجمله ایران اسلامی مزایایی را به‌همراه داشته است، درعین‌حال آسیب‌ها و عوارض متعددی را برای شهروندان به ارمغان آورده و در نتیجه به یک چالش بزرگ اخلاقی و زیست‌محیطی تبدیل شده است. بلندمرتبه‌سازی آمد تا راهکاری باشد برای رفع یا حل مشکلات شهروندان و شهرنشینانی که به‌هر دلیلی امکان تهیه مسکن با مدل سنت و فرهنگ ایرانی - اسلامی را نداشتند، ولی این راهکار به پدیده‌ای تبدیل شد که کیفیت زندگی شهروندان را به‌انحاء مختلف کاهش داد و زندگی آنها را با چالش‌های اخلاقی و زیست‌محیطی فراوانی روبه‌رو ساخت. دلیل وجود این چالش‌ها ناهمخوانی این تکنولوژی با فرهنگ ایرانی اسلامی این مرز و بوم است. این در حالی است که دین مبین اسلام به فرهنگ و تمدن و نیز ساخت‌وساز و معماری توجه جدی داشته و در این زمینه به تمام نیازهای مادی، معنوی و روحی و روانی انسان توجه داشته و براساس این نیازها پیشنهادهای ایجابی و سلبی متعدد و متنوعی ارائه کرده است و سیره اهل بیت علیهم‌السلام نشان می‌دهد ایشان نیز به این مهم توجه داشته‌اند. این مقاله به‌دنبال بیان چالش‌های اخلاقی و زیست‌محیطی این پدیده وارداتی غیربومی و آسیب‌های اخلاقی ناشی از آن است تا بتواند در حد توان خود، هشدار جدی نسبت به ادامه روند بلندمرتبه‌سازی به شیوه فعلی و رایج در کشور ایران را نشان داده و تأثیر مخرب آن را بر اخلاق، فرهنگ و محیط‌زیست پررنگ نماید و با استناد به منابع دین مبین اسلام به ارائه راهکار جهت بومی کردن این تکنولوژی بپردازد. لازم به ذکر است چالش بلندمرتبه‌سازی، از چالش‌های زیست‌محیطی در سطح جامعه جهانی نیز هست (بابایی و همکاران، ۱۳۹۵) که بسیار روبه‌گسترش بوده و هست، لکن در این مجال فقط به چالش بلندمرتبه‌سازی در ایران پرداخته خواهد شد.

بلندمرتبه‌سازی، چالشی زیست‌محیطی

یکی از پیامدهای شهرنشینی در ایران در دهه‌های اخیر پدیده بلندمرتبه‌سازی و بلندمرتبه‌نشینی است که نمونه‌برداری غلطی از الگوی غربی آن برای پاسخ‌گویی به نیاز شدید به مسکن در ایران بوده است. ساخت‌وسازهای دهه‌های اخیر بر بافت شهرهای کشور تأثیرات نگران‌کننده‌ای گذاشته به‌گونه‌ای که می‌توان ادعا کرد کنترل و مدیریت شهرها از دست مسئولین شهری خارج شده و شهرها چون بیماری هستند که مرض آنها علاوه‌بر خود شهر، شهروندان را نیز از پای در می‌آورد. پدیده بلندمرتبه‌سازی در شهرهای بزرگ ایران یکی از نشانه‌ها و علائم همین بیماری است که با برهم زدن نظام زندگی شهری، شهرها را زشت و غیرقابل تحمل، شهروندان را عصبی و مدیران شهری را مستأصل کرده است. (حسین زاده دلیر و حیدری، ۱۳۹۰: ۴)

گسترش فرهنگ مدرنیته و بی‌توجهی به فرهنگ سنتی ایرانی - اسلامی جامعه از طرفی و توجه به توسعه پایدار با مبانی اقتصادی غربی از طرف دیگر، زمینه‌ساز شکاف بین شهر و روستا گردیده است، به‌طوری‌که این امر موجبات مهاجرت گسترده روستاییان به شهرها را فراهم کرده است. با افزایش روزافزون جمعیت شهرها، مشکل سکونت جمعیت در شهرها مطرح گردید که برخی از آن به شهرنشینی مشکل‌زا یا افراطی تعبیر می‌کنند؛ شهرنشینی مشکل‌زا موجب برهم خوردن تناسب نسبی جمعیت و مسکن در شهرها شد، به‌طوری‌که امروزه مسئله مسکن در شهرها به‌خصوص شهرهای بزرگ به معضلی بزرگ و اجتماعی تبدیل گردیده است. (بنی‌فاطمه، ۱۳۷۴: ۳۹)

یکی از سیاست‌هایی که می‌توانست به این نیاز شدید به مسکن در شهرهای بزرگ پاسخ دهد بلندمرتبه‌سازی بود. به‌نظر می‌رسد در ابتدا مسئولین با هدف پاسخ‌گویی سریع، ارزان و کم‌دردسر به این نیاز شدید، ضروری و حیاتی بی‌مسکن‌ها، با الگوبرداری از بلندمرتبه‌سازی غربی و بدون توجه به تبعات زیان‌بار فرهنگی، اخلاقی و اجتماعی آن، خیلی سریع اقدام به تولید این نوع مسکن نمودند. به‌نظر می‌رسد اکنون کم‌وبیش به عوارض سوء ناشی از آن آگاه گردیده‌اند، درعین‌حال ساخت چنین مسکن‌هایی همچنان ادامه دارد و نسبت به رفع نقایص و مشکلات آن اقدام جدی و عملی صورت نمی‌گیرد.

پیامدهای زیست‌محیطی و اخلاقی بلندمرتبه‌سازی

بلندمرتبه‌سازی، عوارض مستقیم و غیرمستقیم فراوانی را در این نوع ساختمان‌ها و نیز بافت شهرها به‌خصوص بافت قدیم شهرها به‌همراه دارد و موجب برهم خوردن توازن این بافت‌ها می‌گردد. با توجه به اینکه این چالش بزرگ زیست‌محیطی (بلندمرتبه‌سازی) در بسیاری از حوزه‌های محیط‌زیست - آلودگی هوا، آلودگی محیط ناشی از دفع نادرست زباله‌های خانگی، آلودگی صوتی، فاضلاب شهری و ... (فردوسی و دیگران، ۱۳۹۴: ۶۲) - تأثیر بسزایی دارد، به برخی از پیامدهای بلندمرتبه‌سازی در شهرها اشاره و در ادامه آسیب‌های اخلاقی این چالش زیست محیطی بیان خواهد شد:

۱. بافت قدیم شهرها متناسب با تراکم جمعیت و فناوری حمل و نقل زمان احداث شکل گرفته است، لذا بلندمرتبه‌سازی در این مناطق، پیامدهای زیر را به‌دنبال دارد:

- الف) افزایش آلاینده‌های زیست‌محیطی جوّی و صوتی ناشی از افزایش خودرو،^۱ علاوه‌بر عوارض جسمی و روحی برای ساکنین، موجب پوسیدگی و تخریب بناهای قدیمی می‌شود.
- ب) پدیده ترافیک در بافت قدیم شهرها که از عدم تناسب عرض معابر و شمار خودرو حکایت دارد، موجب تأخیر در امدادرسانی و انتقال بیماران به مراکز بهداشتی و درمانی و همچنین تأخیر زمان امدادرسانی سازمان آتش‌نشانی می‌شود.
- ج) لرزش‌های ناشی از عبور وسایط نقلیه موجب تخریب زود هنگام بناهای غالباً کم‌دوام این بافت می‌شود. (حسین‌زاده دلیر و حیدری، ۱۳۹۰، ۹)

۲) «محرّمیت» یا نقض حریم خصوصی از جمله مسائلی است که در بلندمرتبه‌سازی در مقایسه با معماری اسلامی ایرانی به‌دلیل اشراف پیدا کردن ساکنین بلندمرتبه‌ها بر ساکنین منازل عادی، مورد تعرض قرار می‌گیرد. محرّمیت، مفهومی است پیچیده و وابسته به فرهنگ که می‌توان آن را با مفاهیمی همچون حریم خصوصی و خلوت انسان مترادف دانست. محرّمیت به‌طرز ماهرانه‌ای در واحدهای مسکونی سنتی مورد توجه قرار می‌گیرد که ناشی از ارزش‌ها و باورهای فرهنگی و مذهبی ایرانی - اسلامی است.

محرّمیت در فضای معماری و شهرسازی، کالبد دادن به فضا به‌گونه‌ای است که دارای حریم از دوجنبه کالبدی و معنایی باشد؛ حریم داشتن در حوزه کالبد فضایی بیشتر متمرکز بر اصولی است که امنیت فضا را شکل خواهند داد و در حیطه معنایی ویژگی‌هایی است که حرمت و ارزش را برای فضای معماری به ارمغان می‌آورد، به‌گونه‌ای که فرد در آن به آرامش برسد. در این زمینه می‌توان به آیه ۸۰ سوره مبارکه نحل اشاره کرد، در جایی که خدای سبحان می‌فرماید:

«وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا...» (نحل / ۸۰) و خدا برای شما از خانه‌هایتان محل سکونت و آرامش قرار داد ...».

(سیفیان و محمودی، ۱۳۸۶: ۶)

توجه به این نکته نیز لازم است که قرآن نمی‌فرماید: خانه شما را محل سکونتتان قرار داد بلکه با ذکر کلمه «مِنْ» که برای تبعیض است می‌فرماید: قسمتی از خانه و اطاق‌های شما را محل سکونت قرار داد و این تعبیر کاملاً دقیقی است؛

۱. به‌دلیل افزایش تعداد واحدهای مسکونی ناشی از بلندمرتبه‌سازی، تعداد خودروهای این برج‌ها افزایش یافته و در نتیجه منجر به افزایش تردد خودروها در بافت قدیم شهر می‌شود.

چرا که یک خانه کامل، خانه‌ای است که دارای مرفاق^۱ مختلف باشد، از محل سکونت گرفته تا محل توقف مرکب و انبار برای ذخیره‌های لازم، و سایر نیازمندی‌ها. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۱ / ۳۴۳) با توجه به این نکته تفسیری می‌توان استفاده کرد که باید از بخش‌های مختلف یک خانه، بخشی مجزاً و جداگانه برای تأمین امنیت، آرامش و آسایش اهل خانه و خانواده فراهم و مشخص گردد به‌گونه‌ای که افراد غریبه و اجنبی بر آن اشراف و تسلط نداشته باشند.

یکی از جنبه‌های مغایر با محرمیت «اشراف یا مشرف شدن» است، که به معنی تسلط دید از یک واحد مسکونی به واحد مسکونی دیگر است. احداث ساختمان‌های بلند موجب به وجود آمدن اشرافیت آنها به ساختمان‌های کم‌ارتفاع گردیده است که نتیجه آن ایجاد عدم امنیت روحی و روانی و اخلاقی برای ساکنین ساختمان‌های کم‌ارتفاع و نیز بروز مفاسد مختلف اخلاقی و اجتماعی است. به عبارت دیگر، مشرف شدن حاصل از همجواری ساختمان‌های بلندمرتبه با هم یا با ساختمان‌های کم‌ارتفاع، در اکثر موارد به اختلافات و درگیری‌های ساکنین منجر می‌شود؛ به‌گونه‌ای که در اغلب موارد، کار به محاکم قضایی کشیده می‌شود. (حسین‌زاده دلیر و حیدری، ۱۳۹۰: ۸)

۳) تبدیل درون‌گرایی زندگی سنتی به برون‌گرایی زندگی غربی:^۲ از شاخصه‌های مهم معماری و شهرسازی اسلامی - ایرانی درون‌گرا بودن آن است. این ویژگی که ریشه در فرهنگ ایرانی - اسلامی دارد، مبتنی بر سنت‌های زندگی اجتماعی ایرانی و نیز شرایط اقلیمی کشور است. به همین علت در بافت قدیم بسیاری از شهرها به‌خصوص شهرهای کویری، دیوار خانه‌های سنتی بلند است و از بیرون هیچ چیز آشکارا قابل رویت نیست. (مهجور، ۱۳۷۸: ۷۲) در حالی که ایده بلندمرتبه‌سازی چون در غرب شکل گرفته، در تناسب با فرهنگ برون‌گرای غرب است. در خانه‌های اروپایی به جای اندرونی - که خاص مسکن سنتی ایرانی اسلامی بوده و محل تجمع اعضای خانواده است - از بالکن‌هایی در نمای بیرونی ساختمان استفاده می‌شود. این امر با توجه به باورهای اسلامی، تضاد شدیدی را ایجاد می‌کند؛ (مجتهدزاده، ۱۳۹۲: ۸۰) چرا که اسلام بین محارم و غیرمحارم حریم قائل است و هیچ‌گاه اجازه در معرض دید و نگاه غیرمحارم قراردادن یا اختلاط آنها را نمی‌دهد. این شیوه ساخت‌وساز، این فرهنگ را با خود به ارمغان آورده که خانواده‌های ساکن بلندمرتبه‌ها یا آپارتمان‌ها به خود اجازه می‌دهند تا در ملاء عام و بدون پوشش مناسب ظاهر شده و به انجام امور خصوصی خود پرداخته یا به استراحت بپردازند که این امر مفاسد و مشکلات فرهنگی و اخلاقی زیادی را می‌تواند با خود به‌همراه بیاورد.

۴) محرومیت ساکنین ساختمان‌های کم‌ارتفاع از نور طبیعی و خورشید: ساختمان‌های بلند با ایجاد مانع در مقابل تابش مستقیم نور خورشید و در نتیجه ایجاد سایه روی ساختمان‌های کم‌ارتفاع هم‌جوار، استفاده از نور غیرطبیعی را بر آنها تحمیل می‌کنند و نیز باعث محرومیت ساکنین این ساختمان‌ها از نور طبیعی و نیز تابش مستقیم نور خورشید می‌شوند و این امر ضایعات و بیماری‌های زیادی را برای اعضای این خانواده‌ها به دنبال دارد و همچنین موجب بالا رفتن مصرف برق و در نتیجه هزینه زندگی آنها می‌شود. (حسین‌زاده دلیر و حیدری، ۱۳۹۰: ۹)

۵) محرومیت ساکنین ساختمان‌های کم‌ارتفاع از نسیم باد و در نتیجه متحمل شدن پیامدهای ناشی از آن: بلندمرتبه‌سازی علاوه بر آنکه موجب ایجاد مانع در مقابل وزش باد و رسوب ذرات گردوغبار همراه آن می‌شود، با کانالیزه کردن جریان باد هنگام عبور از فضای بین ساختمان‌ها، ضمن اینکه بر اثر ایجاد سر و صدای ناشی از وزش باد آرامش ایشان را برهم می‌زند، بر شدت و قدرت تخریبی باد می‌افزاید که این عامل می‌تواند نقش عمده‌ای در تخریب بافت قدیم شهر داشته باشد. (همان)

۶) تحمیل شرائط محیطی نامناسب بر ساکنین ساختمان‌های کم‌ارتفاع: شیشه‌ها و سنگ‌های صیقلی به‌کار رفته در ساختمان‌های بلندمرتبه، مانع از خروج انرژی و گرمای ناشی از تشعشعات خورشیدی و موجب بالا رفتن درجه حرارت در محیط می‌شود. به این صورت که سطوح صاف و صیقلی این ساختمان‌ها، با جذب و انعکاس انرژی خورشید به ساختمان‌های مقابل، مانع از خروج انرژی حاصله می‌شوند. استفاده از وسایل سرمازا نیز، گرچه تا حدودی در تعدیل دما مؤثر است، ولی باعث بالا رفتن مصرف برق و قطع شدن آن در ساعات اوج مصرف می‌شود؛ در صورتی که سطوح ناهموار ناشی از مصالح

۱. قسمت‌های وابسته به خانه بزرگ از قبیل آشپزخانه، گاراژ، آخور و ...
 ۲. در عرف جامعه ایرانی - اسلامی ما از تعبیر اندرونی - بیرونی استفاده می‌شود.

به کاررفته در بافت قدیم موجب پخش پراکنده و نامنظم تشعشعات خورشیدی شده و نقش چندانی در افزایش دمای محیط ندارد. (همان) این امر موجب آزار و اذیت ساکنین ساختمان‌های کم‌ارتفاع و سنتی می‌گردد. یعنی هم در سرمای زمستان و هم در گرمای تابستان متأثر از شرایط تحمیلی ساختمان‌های بلندمرتبه هستند و از تبعات آنها اذیت می‌شوند.

۷) تحمیل شرایط روحی و روانی نامناسب بر ساکنین ساختمان‌های کم‌ارتفاع: هم‌جواری نامتقارن ساختمان‌های بلند و کم‌ارتفاع در بافت قدیم شهرها، خسارات ناشی از حوادث طبیعی مانند زلزله بر این ساختمان‌ها را افزایش می‌دهد، زیرا بسیاری از ساختمان‌های بلند هنگام وقوع زلزله بسیار آسیب‌پذیرتر از دیگر ساختمان‌ها هستند. (همان) در نتیجه نگرانی همیشگی ساکنین ساختمان‌های کم‌ارتفاع شرایط روحی و روانی نامناسبی را در مدت زمان طولانی برایشان رقم می‌زند.

۸) تحمیل مناظر نازیبا بر ساکنین و رهگذران: هم‌جواری نامتقارن ساختمان‌های بلند و کم‌ارتفاع موجب به وجود آمدن منظره چشم‌آزایی می‌شود. (همان) این نازیبایی برای تمام ساکنین کلان شهرها آزاردهنده است و ناخواسته تأثیرات روحی و روانی بر آنها خواهد داشت.

بلندی این‌گونه ساختمان‌ها برای عابران هیچ حس بصری ایجاد نمی‌کند و فرد هرگز نمی‌تواند کل ساختمان را ببیند و در این حال فرد احساس می‌کند در یک کانال شیشه‌ای یا فولادی قرار گرفته و حس انزوا و محبوس بودن برای او ایجاد می‌شود. افراد با عبور از کنار ساختمان‌های کم‌ارتفاع حتی می‌توانند گلدان‌های کنار پنجره‌ها را مشاهده کنند و این در روحیه و سلامت روانی افراد بسیار موثر است. (Bloomingrock, 2011)

۹) تحمیل ازدحام بر ساکنین منطقه و پیامدهای ناشی از آن: از تأثیرات سوء احداث ساختمان‌های بلند، ازدحام است. انسان در مواجهه با محرک‌های اجتماعی زاید و شدید از جمله حضور ناخواسته دیگران، ترافیک شدید، استفاده زیاد از نور، علائم و تابلوهای تبلیغاتی، احساس نامطلوبی پیدا می‌کند که به ازدحام موسوم است. ازدحام در یک منطقه مسکونی، رفتارهای تهاجمی را افزایش می‌دهد؛ زیرا شخص از تنظیم و کنترل تعداد و نوع ارتباطات اجتماعی خود ناتوان است. در مقایسه با ساختمان‌های کم‌ارتفاع، ساختمان‌های مرتفع و انبوه، مراکز بالقوه فشارزایی بر محیط هستند و از جمله مهم‌ترین مشکلاتی که ایجاد می‌کنند، عدم تشخیص ساکنان و آشنایان از غریبه‌ها، انزوای اجتماعی، کاهش رفتار دوستانه و یاری‌رسانی است. (فردوسی و دیگران، ۱۳۹۴: ۶۴) هریک از این موارد به تنهایی آسیب‌های اخلاقی متعددی را ایجاد می‌کنند که نیازمند واکاوی جدی هستند.

۱۰) عدم امنیت روانی و بروز اختلاف و نزاع میان ساکنین بلندمرتبه‌ها: رعایت ضوابط و مقررات ایمنی ساختمان تنها به حفاظت ساختمان و محیط اطراف آن محدود نمی‌گردد، بلکه ایمن بودن فضا از ملزومات ایجاد و تقویت ارتباط بین انسان‌ها و محیط فیزیکی است. در واقع یکی از مشکلات بلندمرتبه‌سازی، نداشتن امنیت روانی است و به عبارتی مشکلاتی مانند اختلاف و نزاع ساکنان و وجود دیوارهای نازک اتاق‌ها و راهروها که سبب انتقال سروصدای عادی واحدهای مسکونی به یکدیگر می‌شود. عدم وجود فضاهای کافی برای کودکان و نوجوانان و عدم ارتباطات و برخوردهای اجتماعی سبب تقلیل بهداشت روانی می‌گردد. (همان)

آسیب‌های اخلاقی

۱. نقض حریم خصوصی: حریم خصوصی را می‌توان قلمرو زندگی هر شخص دانست که تمایل ندارد افراد دیگر بدون اذن و رضایت وی وارد آن محدوده شوند یا تحت کنترل و نظارت دیگران قرار گیرند.^۱ صیانت و حفاظت از این حریم نیز از اهمیت قابل توجهی در دین مبین اسلام برخوردار است. مسلمانان از تجسس در احوال شخصی یکدیگر برحذر داشته شده‌اند:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ. (حجرات / ۱۲)

۱. حریم خصوصی قلمرو زندگی هر فرد دانسته شده است که نوعاً یا عرفاً و یا با اعلان قبلی، انتظار دارد دیگران بدون رضایت وی به اطلاعات راجع به آن قلمرو دسترسی نداشته باشند یا به آن قلمرو وارد نشوند یا به آن قلمرو نگاه یا نظارت نکنند یا به هر صورت دیگری وی را در آن قلمرو مورد تعرض قرار ندهند. (انصاری، ۱۳۸۷: ۹۴)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از گمان‌ها جدا بپرهیزید، زیرا که (پیروی) برخی از گمان‌ها (گمان بدی که مخالف واقع باشد) گناه است و (چون معلوم نیست پس باید از همه پرهیز نمود و از عیوب و اسرار دیگران) تجسس و کاوش نکنید و از یکدیگر غیبت ننمایید، آیا یکی از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده خود را بخورد؟

از عبارت «ولاتجسسوا» در آیه شریف می‌توان استفاده کرد در اسلام و شرع مقدس اسلام تجسس و خبرجویی از اندرون زندگی شخصی دیگران جایز نیست و به هیچ کس اجازه داده نشده است تا اسرار و لغزش‌های مردم را افشا کند. در روایات هم از این عمل نهی شده است. در حدیثی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

لَا تَطْلُبُوا عَرَاتِ الْمُؤْمِنِينَ فَإِنَّ مَنْ تَلَبَّعَ عَرَاتِ أَخِيهِ تَلَبَّعَ اللَّهُ عَرَاتِهِ وَ مَنْ تَلَبَّعَ اللَّهُ عَرَاتِهِ يَفْضَحْهُ وَ لَوْ فِي جَوْفِ بَيْتِهِ. (کلینی، ۱۴۰۷: ۲ / ۳۵۵)

درباره لغزش‌های مؤمنین تجسس نکنید، چون هرکس لغزش‌های برادران مؤمن خود را پی‌جویی کند، خداوند نیز لغزش‌های خود او را پی‌جویی خواهد کرد و او را بی‌آبرو و رسوا خواهد کرد، هرچند که در درون خانه‌اش باشد.

چینش خانه‌ها در ساختمان‌های مرتفع و نزدیکی آنها به یکدیگر و عدم وجود حائل مناسب بین آنها سبب مشرف شدن خانه‌ها بر یکدیگر شده که این اشراف، زمینه این گناه بزرگ - تجسس - برای افراد را بیشتر فراهم کرده و مفسد اخلاقی زیادی را نیز به‌همراه خواهد داشت.

همچنین اسلام، افراد را از ورود به خانه‌های یکدیگر بدون اجازه صاحب‌خانه منع فرموده است:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتَسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ. (نور / ۲۷)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به خانه‌هایی غیر از خانه‌های خودتان وارد نشوید تا آنکه اجازه بگیرید و بر اهل آن سلام گوید. این برای شما بهتر است، باشد که متذکر شوید.

در تفسیر این آیه آمده است: استیناس - به‌معنای اعلام حضور با استفاده از هر وسیله‌ای که صاحب‌خانه از حضور او مطلع شود - برای داخل شدن به خانه دیگران، لازم است. مثلاً در فرهنگ ما از ابزارهایی مانند «یا الله گفتن»، «تحنج کردن» یا «دق الباب کردن» استفاده می‌شود، تا صاحب‌خانه متوجه شود شخصی می‌خواهد وارد حریم خصوصی او شود، و خود را برای ورود او آماده کند؛ چه‌بسا صاحب‌خانه در حالی قرار دارد که مایل نیست کسی او را به آن حال ببیند، و یا از وضعی که دارد با خبر شود. از سیاق آیه شریف استفاده می‌شود، مصلحت این حکم پوشاندن عورات مردم، و حفظ حریم خصوصی افراد است. پس وقتی شخص داخل شونده هنگام دخولش به خانه غیر، استیناس کند، و صاحب‌خانه را به استیناس خود آگاه سازد، و بعد داخل شده و سلام کند، درحقیقت او را در پوشاندن آنچه باید پوشاند کمک کرده، و نسبت به خود ایمنی‌اش داده است. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۵ / ۱۵۳) این در حالی است که در ساختمان‌های مرتفع، ساکنین منازل اعم از ساکنین ساختمان‌های مرتفع و کم‌ارتفاع از این جهت، از ایمنی کافی و لازم برخوردار نیستند؛ چون ساکنین ساختمان‌های بلندمرتبه به‌دلیل اشراف بر دیگر ساختمان‌ها و نیز پنجره‌های مجاور امکان تجسس و ورود به حریم خصوصی آنها را دارند و این امر موجب دل‌نگرانی و احساس عدم امنیت سایرین می‌شود؛ چون به‌راحتی می‌توانند از وضعیت درون خانه آنها مطلع گردند. در روایات نیز بر این نکته تأکید شده که هنگام اذن گرفتن و ورود به منزل افراد، مقابل درب خانه نایستید، که این در سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بوده است:

رُوي أَنَّهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ كَانَ إِذَا آتَى بَابَ قَوْمٍ لَمْ يَسْتَقْبِلِ الْبَابَ مِنْ تَلْقَاءِ وَجْهِهِ وَلَكِنْ مِنْ رَكْبَةِ الْأَيْمَنِ أَوِ الْأَيْسَرِ فَيَقُولُ السَّلَامُ عَلَيْهِمْ. (فخر رازی، ۱۴۲۰: ۲۳ / ۳۵۸)

هرگاه پیامبر به در خانه کسی می‌آمد روبه‌روی در نمی‌ایستاد بلکه در طرف راست یا چپ قرار می‌گرفت و می‌فرمود: السلام علیکم (و به این وسیله اجازه ورود می‌گرفت).

انسان ناچار است در محیط اجتماع قیود زیادی را از نظر لباس و طرز حرکت و رفت‌وآمد تحمل کند، ولی پیدا است که ادامه این وضع در تمام مدت شبانه‌روز خسته‌کننده و دردسزآفرین است. او می‌خواهد مدتی از شبانه‌روز را آزاد باشد، قید و بندها را دور کند و به استراحت پردازد، با خانواده و فرزندان خود به گفتگوهای خصوصی بنشیند و تا آنجا که ممکن است از این آزادی بهره‌گیرد، و به‌همین دلیل به خانه خصوصی خود پناه می‌برد و با بستن درب‌ها به روی دیگران، زندگی خویش را موقتاً از جامعه جدا می‌سازد و همراه آن از انبوه قیودی که ناچار بود در محیط اجتماع بر خود تحمیل کند آزاد می‌شود. طبیعی است این محیط آزاد با این فلسفه روشن، باید از امنیت کافی برخوردار باشد. اگر بنا باشد هرکس سرزده وارد این محیط گردد و به حریم امن آن تجاوز کند دیگر آن آزادی، استراحت و آرامش محقق نمی‌شود و شبیه محیط بیرون از خانه می‌گردد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۴ / ۴۳۰) امروزه با علم به این مسئله، در طراحی منازل مسکونی، در ساختمان‌های مرتفع علاوه بر مشرف بودنشان بر منازل و پنجره‌های مجاور و منازل کم‌ارتفاع، درب ورودی واحدها در مجتمع‌های مسکونی، روبه‌روی یکدیگر باز شده و پوشش و امنیت کافی و مناسب نداشته و افراد به داخل و اندرون منازل یکدیگر اشراف دارند و در نتیجه حریم عفاف، پوشش و امنیت خانواده در خطر افتاده و مورد آسیب‌های اخلاقی جدی قرار می‌گیرد و این معزل، امنیت روانی هردو طرف را برهم می‌زند.

باتوجه به آیات و روایات مذکور و تأکید آنها بر اهمیت رعایت حریم خصوصی در دین اسلام و با توجه به عدم رعایت این نکته در ساختمان‌های بلندمرتبه و آپارتمان‌ها، می‌توان نتیجه گرفت یکی از آسیب‌های اخلاقی بلندمرتبه‌سازی و در نتیجه بلندمرتبه‌نشینی، نقض حریم خصوصی است. با توجه به مشکلاتی که برای مرتفع‌نشینی مانند مسئله محرمیت و اشراف داشتن مطرح شد، این چالش زیست‌محیطی حریم خصوصی افراد را نقض کرده و باعث بروز مفاسد اخلاقی متعدد و اختلافات فراوانی در جامعه خواهد شد.

۲. تضییع حقوق شهروندی و حقوق فردی شهروندان: ازدحام و ترافیک می‌تواند باعث تضییع حقوق شهروندی شده و حتی در بسیاری از موارد منجر به خسارت‌ها و آسیب‌های جدی مالی و جانی گردد. به‌عنوان مثال ازدحام جمعیت و در نتیجه ترافیک سنگین ناشی از بلندمرتبه‌سازی و در نتیجه بلندمرتبه‌نشینی در بافت نامناسب شهری، مانع تردد سریع و آسان خودروهای امدادی اورژانس و آتش‌نشانی در مواقع اضطرار می‌باشند و بدیهی است گاهی هر دقیقه از این تأخیرها می‌تواند آسیب‌های جدی و جبران‌ناپذیری را از نظر مالی و جانی به‌همراه داشته باشد. در شرع مقدس اسلام راه‌بندان و سد طریق حرام است و ملاک برای ایجاد بنا و یا هر چیز دیگری عدم اضرار بیان شده است و می‌توان بلندمرتبه‌سازی و احداث ساختمان‌های بلند متراکم را مصداقی از این سد طریق برشمرد. امام صادق علیه السلام به نقل از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

ثَلَاثُ حِصَالٍ مَلْعُونٌ مَنْ فَعَلَهُنَّ... وَ سَادُّ الطَّرِيقِ الْمَسْلُوكِ. (کلینی، ۱۴۰۷: ۳ / ۱۱۶)

سه ویژگی است که هر که آنها را انجام دهد، ملعون است: ... و بستن راه رفت و آمد مردم.

بنابر حدیث شریف، کسی که محل رفت‌وآمد مردم را ببندد و سد کند مورد لعن و دور از رحمت الهی است و باتوجه به اینکه بلندمرتبه‌سازی و ساختمان‌های متراکم - به خصوص در بافت نامناسب شهری - باعث بسته شدن مسیر در بسیاری از موارد خواهد شد و کار امدادسانی را مختل خواهد کرد می‌تواند از مصادیق سد طریقی باشد که در روایت از آن نهی شده است.

۳. تضییع حقوق همسایگان در عدم آگاهی از مشکلات و شرایط یکدیگر: از فرهنگ‌های ارزشمند ایرانی اسلامی ارتباط و رفت‌وشدهای صمیمی بین همسایگان و آگاهی از مشکلات یکدیگر و کمک به یکدیگر - در صورت نیاز - بوده و هست. ولی امروزه در فرهنگ آپارتمان‌نشینی اثری از این فرهنگ ارزشمند که نوعی رعایت حقوق همسایگان به حساب می‌آید، به‌چشم نمی‌خورد.

ساختمان‌های بلندمرتبه بر هویت محلات شهری و واحدهای مسکونی داخل خود تأثیرگذارند و در کیفیت حیات شهری تأثر منفی داشته و علاوه بر تقلیل ارتباطات جمعی بین همسایگان و کم کردن مشارکت این افراد در فعالیت‌های بیرون از خانه باعث تقلیل در ارتباط بین انسان و محیط می‌گردند. (Gelb, 1977: 131-149)

یکی دیگر از مشکلات و آسیب‌های مجتمع‌های مرتفع عدم ارتباط همسایگان با یکدیگر و در واقع عدم رعایت حقوق همسایگی است. درحالی‌که اسلام در مورد رعایت حقوق همسایگان و ارتباط آنها با یکدیگر بسیار سفارش کرده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تشریح حق همسایه فرموده است:

أَتَذَرُونَ مَا حَقَّ الْجَارِ قَالُوا لَا قَالَ إِنْ اسْتَعَاثَكَ أَعْتَتَهُ وَإِنْ اسْتَقْرَضَكَ أَقْرَضْتَهُ وَإِنْ افْتَقَرَ عُدَّتْ عَلَيْهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ عَزَيْتَهُ وَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ هَنَأْتَهُ وَإِنْ مَرَضَ عُدْتَهُ وَإِنْ مَاتَ تَبِعْتَ جَنَازَتَهُ... (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۳ / ۷۹)

آیا می‌دانی حق همسایه چیست؟ عرض کرد نه. فرمود: حق همسایه این است که اگر از تو دادرسی خواست به دادش برسی و اگر قرض خواست قرضش دهی و اگر فقیر شد به نزدش بروی و اگر مصیبتی بر او رسید تسلیت‌ش دهی و اگر خیر و خوشی به او رسید تهنیت‌ش گویی و اگر مریض شد عیادتش کنی و اگر مرد همراه جنازه‌اش بروی و او را تشییع کنی ...

در حالی که امروزه در فرهنگ آپارتمان‌نشینی بسیاری از این حقوق رعایت نمی‌شود و همسایگان به ندرت از حال هم‌باخبر هستند. به عبارت دیگر با توجه به اینکه خانه‌های بلندمرتبه بسیار شلوغ و پرازدحام می‌باشند، این باعث عدم ارتباط ساکنین این خانه‌ها و در نتیجه عدم رعایت حقوق همسایگی خواهد شد. این در حالی است که در خانه‌های ویلایی به سبب عدم تراکم جمعیت و سبک زندگی محله‌ای همه افراد یکدیگر را شناخته و از احوال و شرایط یکدیگر باخبر هستند.

۴. تزییع حقوق همسایگان در عدم بهره‌مندی آنها از مواهب طبیعی: یکی از آسیب‌های این چالش تزییع حقوق همسایگان در خانه‌های کوچک می‌باشد. همان‌طور که ذکر گردید، یکی از مشکلات سازه‌های مسکونی مرتفع این است که مانع بهره‌مندی همسایگان در خانه‌های کوچک از هوای مطلوب، انرژی و نور مناسب می‌شود. در روایات نیز به این نکته مهم اشاره شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله این امور را از حقوق همسایگان برشمرده است:

...وَلَا تَرْفَعْ بِنَاءَكَ فَوْقَ بِنَائِهِ فَتَسُدُّ عَلَيْهِ الرِّيحَ. (همان)

و بنای خویش را از کلبه وی فراتر نبرده و او را از نسیم هوا محروم نکنی.

این روایت بیانگر این است که موضوع «مزاحمت مرتفع‌سازی برای دیگران» در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز مطرح بوده و افرادی را که می‌خواستند با مرتفع‌سازی حقوق دیگران را تزییع نمایند، نهی فرموده است.

۵. تزییع حقوق همسایگان در تحمیل هزینه اضافی بر آنها: در حوزه اقتصاد فردی و اجتماعی بلندمرتبه‌سازی ساختمان‌ها آسیب‌هایی را موجب می‌شود. عدم جابجایی هوای داخل ساختمان‌ها موجب افزایش وسایل سرمازا و در نتیجه افزایش مصرف انرژی و بالا رفتن هزینه‌ها - که نوعی اسراف در مصرف انرژی به حساب می‌آید - محسوب می‌شود. همچنین در حوزه اقتصاد جامعه با توجه به اینکه ساختمان‌های مرتفع مانع تابش خورشید و نوردهی آن برای ساختمان‌های کوچک شده و لذا ساکنین در آنها مجبور به استفاده از وسایل روشنایی مصنوعی شده که این امر هزینه اضافی را برای این خانواده‌ها تحمیل می‌کند و این مسئله، هم آسیب اخلاقی فردی مانند اسراف را به همراه دارد که فرد مجبور به مصرف انرژی بیش از حد معمول و مورد نیاز می‌شود و هم باعث آسیب‌های اخلاقی اجتماعی مانند تزییع حقوق دیگران و منجر به کمبود منابع انرژی برای سایرین به خصوص نسل‌های آینده خواهد شد.

در سیره امام رضا علیه السلام آمده است یک روز غلامان حضرت مشغول میوه خوردن بودند، پس از اینکه سیر شدند مقداری از آن میوه‌ها را که باقی مانده بود دور افکندند. ایشان فرمود:

سُبْحَانَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ اسْتَعْتَبْتُمْ فَإِنَّ نَاسًا لَمْ يَسْتَعْنُوا أَطْعَمُوهُ مِنْ يَحْتَاجُ إِلَيْهِ. (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۲۴ / ۳۷۲)

اگر شما سیر شدید و احتیاج به باقی غذا ندارید (نمی‌بایست آن را دور می‌انداختید) زیرا مردمانی هستند که به آن میوه‌ها نیاز دارند، به آنها که محتاجند بخورانید.

درواقع امام علیه السلام در این روایت به جنبه اجتماعی اسراف اشاره نموده‌اند که افراد نباید فقط به نیازهای خودشان توجه داشته باشند و نباید با رفع نیازهای خود به نیازهای دیگران بی‌توجه باشند.

۶. تزییع حقوق همسایگان در عدم برخورداری از بهداشت جسمی و روانی: در حوزه سلامت روانی فرد و جامعه با توجه

به اینکه بلندمرتبه‌سازی زیبایی شهر و منظره آن را برهم می‌زند و موجب زشتی ظاهر شهر و ساختمان‌ها می‌شود، این مشکل در سلامت روانی افراد هم تأثیرگذار هست. از طرفی با توجه به اینکه ساختمان‌های بلندمرتبه غالباً دارای مساحت کم و در نتیجه کوچک و کم‌نور می‌باشند، موجب بروز مشکلات جسمی مانند ناراحتی‌های پوستی و استخوانی (پوکی استخوان)، استخوان درد، بیماری‌های قلبی، سرطان، خستگی و درد مزمن عضلات و بیماری‌های روانی مانند: بدخلقی، افسردگی، (نایبی و دیگران، ۱۳۸۶: ۷۲ - ۶۵) گوشه‌گیری و ... می‌گردند. طبق روایات، وسعت خانه، باعث خوشبختی و ایجاد حفظ سلامت زندگی و نظام خانواده می‌شود و خانه تنگ و کوچک سبب بدبختی و عدم آسایش شمرده شده است. امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

مِنْ شَقَاءِ الْعَيْشِ ضِيقُ الْمَنْزِلِ. (برقی، ۱۳۷۱: ۲ / ۶۱۱)

از بدبختی زندگی، تنگی منزل است.

۷. کاهش فرزندآوری و تعامل خانواده‌ها با یکدیگر: از دیگر آسیب‌های مرتفع‌سازی، اینکه خانه‌های آپارتمانی غالباً بسیار کم‌حجم و کوچک هستند به‌گونه‌ای که ظرفیت خانواده‌های دو یا سه نفری را دارا هستند و همین خانواده‌های کوچک نیز با سختی و کمبود امکانات و فضا زندگی می‌کنند. این معضل دو آسیب را به دنبال دارد: یکی این که مانع فرزندآوری خانواده‌ها می‌گردد و دیگر این که باعث کاهش میزان تعاملات خانواده‌ها با دیگران به خصوص بستگان می‌گردد. مسئله کم‌فرزندی یا تک فرزندزی زمینه بروز مشکلات فراوانی را در راستای تربیت فرزندان و نیز آسیب‌های اخلاقی جدی برای اعضای خانواده فراهم می‌آورد که از جمله آن آسیب‌ها: لجبازی کودکان، پرخاشگری، عدم رشد اخلاقی، غرور و جاه‌طلبی، عدم توان برقراری ارتباط صحیح و ... می‌باشد. (بشیرزاده، ۱۳۹۳: ۱۰۵ - ۶۳)

این در صورتی است که در اسلام توصیه به خانه وسیع البته در حد نیاز شده است و خانه وسیع نشانه سعادت و خوشبختی معرفی شده است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ أَسْعَدَهُ سَعَةُ الْمَنْزِلِ». (طبرسی، ۱۳۷۰: ۱ / ۱۲۵) بزرگی منزل، از نشانه‌های سعادت و خوشبختی است. در روایتی دیگر از امام کاظم علیه السلام درباره خوشی و عیش دنیا سؤال شد حضرت فرمودند:

سئلَ عَنْ عَيْشِ الدُّنْيَا قَالَ سَعَةُ الْمَنْزِلِ وَكَثْرَةُ الْمُجِيبِينَ. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۳ / ۱۵۳)

خوشی دنیا در وسعت منزل و زیادی دوست‌داران می‌باشد. در نتیجه افراد باید حتی الامکان و با توجه به شرایط و توان خودشان خانه‌ای وسیع و متناسب با نیازهای افراد خانواده تأمین کنند.

۸. مسئولیت‌ناپذیری بلندمرتبه‌نشینان: از دیگر آسیب‌های اخلاقی بلندمرتبه‌سازی و مرتفع‌نشینی عدم مسئولیت‌پذیری افراد ساکن در ساختمان‌های بلنداست. (میرزا آقایی، ۱۳۸۸: ۲۳) هرچند منشأ این آسیب، بلندمرتبه‌نشینی است ولی ریشه در بلندمرتبه‌سازی دارد؛ یعنی اگر بلندمرتبه‌سازی نبود ما کمتر شاهد این فرهنگ مخرب بودیم. این آسیب موجب بروز مشکلات متعددی شده که به دو مورد به‌عنوان نمونه اشاره می‌کنیم:

۸ - ۱. بی‌تفاوتی نسبت به سرنوشت و امور یکدیگر: بی‌تفاوتی افراد نسبت به سرنوشت و مشکلات یکدیگر از آسیب‌هایی است که سبب ایجاد عواقب ناخوشایند می‌شود؛ به‌عنوان نمونه عدم مشارکت در امور جاری ساختمان، عدم پرداخت هزینه‌های مشترک و بی‌توجهی به بهداشت ساختمان موجب اختلاف بین ساکنین و هرج‌ومرج در محیط زندگی می‌شود، (صابری، ۱۳۹۲: ۷۴) درحالی که در منابع دینی - آیات و روایات - توجه و اهتمام به امور مسلمین بسیار مورد تأکید قرار گرفته است. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید:

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهِلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ. (هود / ۱۱۷)

خدا هیچ قومی و هیچ اهل دیاری را در صورتی که آنها مصلح و نیکوکار باشند به ظلم هلاک نکند.

از این آیه می‌توان استفاده کرد اگر انسان‌ها دنبال اصلاح و حل مشکلات دیگران باشند به ابتلای هلاکت دچار نمی‌گردند و مورد لطف و رحمت خدای متعال قرار خواهند گرفت.

در روایات معصومین علیهم‌السلام نیز اهتمام به امور مسلمین و توجه به مشکلات و نیازهایشان بسیار مورد توجه قرار گرفته و به آن توصیه شده است؛ پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید:

مَنْ أَصْبَحَ لَا يَهْتَمُّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ وَمَنْ سَمِعَ رَجُلًا يَتَادَىٰ يَا لَلْمُسْلِمِينَ فَلَمْ يُجِبْهُ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ.
(کلینی، ۱۴۰۷: ۲ / ۱۶۳)

هر کس صبح کند درحالی‌که به امور مسلمانان اهتمام ندارد، از آنان نیست، و آنکه صدای مردی را بشنود که صدا می‌زند: ای مسلمانان! و پاسخ ندهد، مسلمان نیست.

در روایتی دیگر رسیدگی به امور مسلمین و رفع نیازهای آنها از محبوب‌ترین اعمال شمرده شده است. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید:

مِنْ أَحَبِّ الْأَعْمَالِ إِلَيَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِذْخَالَ السُّرُورِ عَلَيَّ الْمُؤْمِنِ إِشْبَاعُ جَوْعَتِهِ أَوْ تَنْفِيسُ كَرْبَتِهِ أَوْ قَضَاءُ دَيْنِهِ.
(کلینی، ۱۴۰۷: ۲ / ۱۹۲)

از جمله محبوب‌ترین اعمال نزد خدای عزوجل شادی رسانیدن به مؤمن است، اعم از اینکه سیر کردن او از گرسنگی یا رفع گرفتاری یا پرداخت بدهی او باشد.

هرچند در روایات اهل‌بیت مردم به رسیدگی و توجه به امور و مشکلات دیگران خیلی زیاد توصیه شده‌اند ولی در سبک زندگی آپارتمان‌نشینی به این موضوع اهتمام جدی مشاهده نمی‌شود. شواهد فراوانی بر این موضوع در جوامع وجود دارد؛ مانند اینکه از طریق رسانه‌های مکتوب یا دیداری و شنیداری بسیار دیده و شنیده شده است که فردی در یک واحد آپارتمانی به‌علت بیماری و عدم رسیدگی به موقع و توجه به او از دنیا رفته و بعد از چندین روز همسایگان و یا خانواده او از ماجرا مطلع شده‌اند.

۸ - ۲. بی‌نظمی و تضییع حقوق دیگران: در برخی از ساختمان‌های بلندمرتبه بسیاری از ساکنین به سبب بی‌تفاوتی و عدم احساس مسئولیت، با انداختن کارها بردوش دیگران و شانه خالی کردن از زیر بار مسئولیت اجتماعی و فردی خود، بی‌توجهی به حقوق دیگران و با داشتن حس خودخواهی و اولویت قائل شدن در رفع نیازهای شخصی به هر قیمت، موجب بروز بی‌نظمی در مجتمع مسکونی شده و با هنجارشکنی‌های خود حقوق دیگران را ضایع کرده و باعث ناامنی اجتماعی و نیز سلب آرامش دیگران می‌گردند. این در حالی است که در اسلام برای همسایگان حقوق خاصی وضع شده و درباره نظم توصیه‌های فراوانی شده است. در روایتی پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید:

مَنْ حَانَ جَارُهُ شِبْرًا مِنْ الْأَرْضِ جَعَلَهَا اللَّهُ طَوْقًا فِي عُنُقِهِ مِنْ نُحُومِ الْأَرْضِينَ السَّابِغَةِ حَتَّىٰ يَلْقَى اللَّهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُطَوَّقًا إِلَّا أَنْ يَتُوبَ وَيَرْجِعَ. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۱ / ۱۵۰)

هر کس یک وجب زمین به همسایه‌اش خیانت کند خدا آن را از درون زمین هفتم طوق گردنش سازد تا روز قیامت با همان طوق خدا را ملاقات کند جز اینکه توبه کند و برگردد. (و آن را به صاحبش باز دهد)

باتوجه به روایت، مسئولیت‌ناپذیری و بی‌نظمی در مجتمع مسکونی می‌تواند از مصادیق خیانت به همسایه باشد که خدا برای آن وعده عذاب داده است. همچنین امام رضا علیه‌السلام در حدیثی نورانی درباره حقوق همسایه و نهی از اذیت و آزار همسایه فرموده است:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَأْمَنْ جَارُهُ بِوَأْتِقَهُ. (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۲ / ۲۴)
از ما نیست کسی که همسایه او از شر و صدمات او آسوده نباشد.

۱. به‌عنوان مثال: عدم پرداخت به‌موقع شارژ ساختمان، عدم پرداخت حق‌السهم خود برای هزینه‌های خاص، رفت‌وآمد در ساعات خاص همراه با سروصدای زیاد که منحل آسایش همسایگان است، قراردادن زباله در لابی ساختمان، عدم رعایت نظافت محل‌های عمومی مجتمع توسط خود یا اعضای خانواده و ...

در نتیجه با توجه به مشکلات و محدودیت‌های زندگی در ساختمان‌های بلند، می‌توان گفت شرایط بلندمرتبه‌سازی و بلندمرتبه‌نشینی به صورتی است که موجبات تضییع حقوق دیگران را به‌همراه خواهد داشت.

۹. ایذاء مؤمن: از آسیب‌های اخلاقی بلندمرتبه‌سازی، آزار و اذیت مؤمن است. این آزار و اذیت در سبک زندگی جدید در ساختمان‌های بلندمرتبه مصادیق جدیدی می‌تواند داشته باشد. با توجه به چینش خانه‌ها در ساختمان‌های بلند، ممکن است به سبب سروصدای همسایگان، آلوده کردن محیط و عدم رعایت بهداشت، ازدحام و توقف زیاد در معابر عمومی ساختمان، ایجاد موانع به‌وسیله وسایل نقلیه و حتی وسایل شخصی افراد و غیره آرامش و امنیت همسایگان سلب گردیده و مورد آزار و اذیت قرار گیرند؛ از جمله مواردی که از مصادیق ایذاء مؤمن می‌توان برشمرد، سرایت بوی غذا به خانه همسایگان می‌باشد. در اسلام توجه به همسایه و نیازهای او بسیار مورد توجه بوده، چنانچه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

لَيْسَ بِمُؤْمِنٍ مَنْ بَاتَ شَبَعَانًا [شَبَعَانًا] وَ جَارُهُ ظَالِمًا. (طبرسی، ۱۳۷۰: ۱ / ۱۳۷)

هر کس سیر بخوابد، در حالی که همسایه مسلمانش گرسنه باشد، مؤمن نیست.

در نتیجه باتوجه به نزدیکی منازل در این‌گونه ساختمان‌ها و عدم وجود حائل مناسب بین آنها این موضوع بسیار اتفاق افتاده و آسیب‌زا بوده؛ به‌خصوص برای خانواده‌های ضعیف و فقیر و گروه خاصی از افراد مانند بیماران و زنان باردار. در شرع مقدس و در روایات معصومین علیهم السلام این موضوع - عدم آزار مؤمن با بوی غذا و خوراکی - از حقوق همسایگان شمرده شده است و برای آن راهکار ارائه شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به یکی از اصحاب خود فرمود:

قَالَ أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ قَالُوا لَا قَالَ إِنْ اسْتَعَاثَكَ أَغْنَتْهُ وَإِنْ اسْتَقْرَضَكَ أَقْرَضْتَهُ وَإِنْ افْتَقَرَتْ عَدَّتْ عَلَيْهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ عَزَّيْتَهُ وَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ هَنَأْتَهُ وَإِنْ مَرِضَ عُدْتَهُ وَإِنْ مَاتَ تَبِعْتَ جَنَازَتَهُ وَلَا تَسْتَطِيلُ عَلَيْهِ بِالْبَيْتَاءِ فَتَحْجُبَ الرِّيحَ عَنْهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَإِذَا اشْتَرَيْتَ فَاسْكِهِ فَأَهْدِ لَهُ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَادْخُلْهَا سِرًّا وَلَا تُخْرِجْ بِهَا وَلَدَكَ تَغِيْظٌ بِهَا وَوَلَدُهُ وَلَا تُؤْذِهِ بِرِيحٍ قَدْرِكَ إِلَّا أَنْ تُعْرِفَ لَهُ مِنْهَا. (شهید ثانی، ۱۴۰۷: ۱ / ۱۱۴)

می‌دانی حق همسایه چیست؟ عرض کرد: نه. حضرت فرمود: حق همسایه این است که اگر از تو دادرسی خواست به دادش برسی و اگر قرض خواست قرضش دهی و اگر فقیر شد به نزدش بروی و اگر مصیبتی بر او رسید تسلیت‌ش دهی و اگر خیر و خوشی به او رسید تهنیتش گویی و اگر مریض شد عیادتش کنی و اگر مرد همراه جنازه‌اش بروی و او را تشییع کنی و ساختمان خود را از ساختمان او فراتر نبری که جریان باد بر او مسدود نمایی مگر به اذن و رضایت او و هر گاه میوه خریدی به او هدیه کنی و گرنه آن میوه را پنهانی به‌طوری که او نبیند به منزل بیاوری و بچه ات نیز آن میوه را بیرون نبرد که بچه‌های او ببینند و ناراحت شوند و با بو و طعم دیگر غذایت باعث اذیت او نشوی مگر این که از آن غذا به او نیز بدهی.

راهکار

با توجه به بررسی روایات و سیره اهل بیت علیهم السلام و آسیب‌هایی که برای بلندمرتبه‌سازی شمرده شد می‌توان این احتمال را داد که بلندمرتبه‌سازی مورد تأیید اسلام و آموزه‌های دینی نیست و در این دیدگاه اصل در خانه‌سازی یک طبقه بودن آن و یا لااقل کم‌ارتفاع بودن آن است، و در صورت ضرورت می‌توان طبقه‌ای دیگر بر آن افزود. در صورت عدم ضرورت ساخت بیش از یک طبقه مورد مذمت است و این از فحوی روایات فهمیده می‌شود. امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

مَا بَيْنِي وَبَيْنَ النَّاسِ فَوْقَ ثَمَانِيَةِ أَذْرُعٍ إِلَّا وَيُنَادِي مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ إِلَيَّ أَيْنَ تُرِيدُ يَا قَاسِمُ. (طبرسی ۱۳۷۰: ۱ / ۱۲۷)

هیچ کس خانه‌ای بلندتر از هشت ذراع بنا نمی‌کند مگر اینکه منادی از آسمان ندا می‌کند که: ای قاسم! تا کجا می‌خواهی (بالا) بروی؟^۱

۱. مقیاس ذراع که در روایات بیان شده از سر آرنج تا نوک انگشت میانه می‌باشد که بین ۵۰ الی ۷۰ سانتی‌متر می‌باشد.

باتوجه به دیدگاه اسلام در خصوص ضرورت رعایت حقوق دیگران و نیز رعایت حدود شرعی در آداب و معاشرت اجتماعی و از طرفی آسیب‌های فراوان بلندمرتبه‌سازی و بلندمرتبه‌نشینی که به بخشی از آنها اشاره شد و نیز ظرفیت بسیار عالی کشور ایران می‌توان ادعا کرد، در صورت وجود برنامه و عزم جدی مسئولین، امکان تهیه مسکن ویلایی برای تمام خانواده‌های ایرانی ممکن است و می‌توان ادعا کرد در تمام شهرها و روستاها - غیر از شهرهایی که تراکم جمعیتی بالایی برخوردار هستند - بلندمرتبه‌سازی ضرورتی ندارد.

توضیح این که طبق آمار رسمی کشور در مرکز آمار ایران،^۱ تراکم جمعیتی ایران با وسعت یک میلیون و ۶۲۸ هزار و ۷۶۲ کیلومتر مربع، حدود ۴۹ نفر است. یعنی به‌طور متوسط در هر کیلومتر مربع از مساحت ایران ۴۹ نفر زندگی می‌کنند. به عبارت دیگر در صورتی که جمعیت ایران هشتاد میلیون نفر باشد، سرانه زمین در کشور ایران تقریباً به ازای هر ایرانی ۲۰ هزار متر مربع است.

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، کشور ایران دارای ۲۴ میلیون و ۱۹۶ هزار و ۳۵ خانوار است. باتوجه به اینکه سرانه مسکونی برای هر نفر بین ۴۰ (در شهرهای با تراکم متوسط) تا ۵۰ مترمربع (در شهرهای با تراکم کم) می‌باشد و یک قطعه زمین با مساحت ۲۰۰ متر مربع برای ساخت منزل مسکونی ویلایی قابل قبول فرض شود و به‌ازای هر خانوار، یک قطعه زمین با مساحت دویست متر در نظر گرفته شود، از کل مساحت کشور، فقط حدود ۴۸۴۰ کیلومتر مربع اشغال می‌شود. این میزان از زمین برابر با سه دهم درصد از مساحت کل کشور است، یعنی حتی به یک درصد هم نخواهد رسید. این در حالی است که طبق آمار، بیشترین تراکم جمعیتی در پنج استان کشور یعنی تهران، البرز، گیلان، مازندران و قم می‌باشد و سایر استان‌ها از تراکم پایینی برخوردار بوده و مساحت کافی برای ساخت مسکن ویلایی برای خانواده‌ها وجود دارد. (همان)

طبق سرشماری رسمی کشاورزی که در سال ۱۳۹۳ انجام گرفته، حدود ۱۴۶ هزار و ۸۷۰ کیلومتر مربع از مساحت کشور ایران در حال زراعت و حدود ۱۷ هزار و ۹۰۰ کیلومتر مربع در حال باغبانی است.^۲ مجموع مساحت این سه (مسکونی، کشاورزی و باغبانی) می‌شود ۱۶۹ هزار و ۶۱۰ کیلومتر مربع که حدود ده درصد از مساحت کل کشور است. عمده مساحتی که در کشور ما اشغال شده، به‌وسیله همین سه عنصر است. اگر مساحتی که کارخانجات و صنایع کشور زیر سطح اشغال برده‌اند در نظر گرفته شوند، باز حدود نود درصد از مساحت کشور ایران خالی و بدون استفاده است.

نتیجه

با توجه به مساحت گسترده کشورمان و ظرفیت بالای آن در بهره‌گیری از اراضی و به‌منظور جلوگیری از آسیب‌های اخلاقی و غیراخلاقی - که در جای خود بحث و بررسی شده - و مشکلات بلندمرتبه‌سازی و همچنین کاهش تراکم جمعیتی در برخی از شهرها، آن‌هم در راستای کاهش آسیب‌ها و رفع مشکلات، ساخت مسکن تک‌طبقه و کم‌ارتفاع در شهرهای با تراکم پایین کشور، می‌تواند راهکاری مناسب و قابل اجرا بوده و زمینه را برای ارتقای سطح رفاه افراد جامعه و ترویج سبک زندگی اسلامی - ایرانی فراهم آورد. لازم به ذکر است این امر نیازمند همکاری دولت و مردم و فرهنگ‌سازی در این زمینه است که در جای خود نیازمند بررسی و تحقیق است.

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم.
۲. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمدبن علی، ۱۳۷۸ ق، *عیون اخبار الرضا*، ج ۲، محقق / مصحح: مهدی لاجوردی، تهران، نشر جهان.
۳. انصاری، باقر، ۱۳۸۷، *حقوق ارتباط جمعی*، تهران، سمت.

۱. نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۹۵، سایت رسمی مرکز آمار ایران، www.amar.org.ir.

۲. سرشماری عمومی کشاورزی در سال ۹۳، سایت رسمی مرکز آمار ایران، www.amar.org.ir.

۴. بابایی، جواد، نسیم داوری و آیتا حاجی پورتبریزی‌نژاد، «بررسی تاریخچه بلندمرتبه‌سازی در جهان و ایران موردشناسی: آسیب‌شناسی ساختمان‌های بلندمرتبه در ایران»، *دومین کنفرانس بین‌المللی یافته‌های نوین پژوهشی در علوم، مهندسی و فناوری*، استانبول - کشور ترکیه، مؤسسه فرااندیشان دانش بین‌الملل:
https://www.civilica.com/Paper-ICMRS02-ICMRS02_091.html
۵. برقی، احمد بن محمد، ۱۳۷۱ ق، *المحاسن*، ج ۲، قم، دارالکتب الاسلامیه.
۶. بشیرزاده، داود، ۱۳۹۳، «فرهنگ آپارتمان‌نشینی»، *رسدنامه تحلیلی علمی*، ش ۵، ص ۶۳ تا ۱۰۵.
۷. بنی‌فاطمه، حسین، ۱۳۷۴، «شهرنشینی بی‌رویه و پیامدهای آن»، *نشریه دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز*، سال اول.
۸. حرعاملی، محمد بن حسن، ۱۴۰۹ ق، *وسائل الشیعه*، ج ۲، قم، مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
۹. حسین‌زاده دلیر، کریم و محمدجواد حیدری، ۱۳۹۰، «تحلیلی بر بلندمرتبه‌سازی و معایب آن در ایران»، *مجله رشد آموزش جغرافیا*، ش ۹۵، ص ۱۳ - ۳.
۱۰. سایت مرکز آمار ایران، www.amar.org.ir
۱۱. سیفیان، محمد کاظم و محمدرضا محمودی، ۱۳۸۶، «محرمت در معماری سنتی ایران»، *نشریه هویت شهر*، سال اول، ش ۱، ص ۱۴ - ۳.
۱۲. شهیدثانی، زین‌الدین بن علی، ۱۴۰۷ ق، *مسکن الفواد عند فقد الاحبه و الاولاد*، ج ۱، قم، نشر بصیرتی.
۱۳. صابری، امیر، ۱۳۹۲، «آسیب‌شناسی سبک زندگی آپارتمان‌نشینی در تهران»، *مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبایی*، ش ۲۸۶، ص ۸۰ - ۶۰.
۱۴. طباطبایی، محمدحسین، ۱۳۷۴، *ترجمه تفسیر المیزان*، ج ۱۵، ترجمه سید محمدباقر موسوی، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۱۵. طبرسی، حسن بن فضل، ۱۳۷۰، *مکارم الاخلاق*، ج ۱، قم، نشر شریف الرضی.
۱۶. فخررازی، محمد بن عمر، ۱۴۲۰ ق، *تفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)*، ج ۲۳، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
۱۷. فردوسی، سجاد و دیگران، ۱۳۹۴، «پیامدهای محیطی ناشی از افزایش تراکم و بلندمرتبه‌سازی در شهرها»، *مطالعات محیطی هفت حصار*، ش ۱۲، ص ۶۸ - ۵۹.
۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷ ق، *الکافی*، ج ۲ و ۳، محقق / مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۱۹. مجتهدزاده. غلامحسین، ۱۳۹۲، *برنامه‌ریزی شهری در ایران*، تهران، نشر پیام نور.
۲۰. مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ ق، *بحار الانوار*، ج ۷۱، ۷۳ و ۷۹، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
۲۱. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۱، *تفسیر نمونه*، ج ۱۱ و ۱۴، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چ دهم.
۲۲. مهجور، فیروز، ۱۳۷۸، «ویژگی‌های شهرسازی در شهرهای دوره صفویه»، *مجله پژوهش‌های جغرافیایی*، ش ۳۶، ص ۷۲.
۲۳. میرزا آقایی، حمید، ۱۳۸۸، «آپارتمان‌نشینی مسئولیت‌پذیری و آرامش»، *گزارش*، ش ۲۱۱، ص ۲۳ - ۲۳.
۲۴. نایی، بتول و فاطمه کاتب، *مهرانگیز مظاهری*، بهروز بیرشک، ۱۳۸۶ «تأثیر نورفضاهای داخلی بر کیفیت زندگی و رفتارهای اخلاقی انسان»، *اخلاق در علوم و فناوری*، سال دوم، ش سوم، ص ۷۲ تا ۶۵.
25. Bloomingrock, 2011, «7 Reasons Why High-Rises Kill Livability», site: www.smartcitiesdive.com.
26. Gelb, P., 1977, *High-rise impact on city and Neighbourhood livability*, In D.Conway (Ed), *Human response to tall buildings*, Stroudsburg: Dowden, Hutchinson & Ross, P. 131-149.

